

Oponentský posudok na habilitačnú prácu

Názov habilitačnej práce: Etika starostlivosti v kontexte súčasnej morálnej filozofie

Meno a priezvisko autorky: Mgr. Adriána Jesenková, PhD., Katedra filozofie a dejín filozofie, FF UJPS v Košiciach

Oponentka: Doc. PhDr. Mariana Szapuová, PhD., Katedra filozofie a dejín filozofie, FiF UK v Bratislave

Téma a štruktúra HP: Predložená habilitačná práca je venovaná etike starostlivosti (ďalej v texte ES), ktorá predstavuje nesporne aktuálnu a zaujímavú etickú koncepciu. Chcem zdôrazniť, že teoretické iniciatívy, ktoré sa zvyčajne zahrnujú pod termín „etika starostlivosti“ a ktoré sa sformovali za ostatných cca 40 rokov, sú predmetom živých, neraz aj divergentných diskusií v rámci feministickej filozofie aj v súčasnosti. Zároveň chcem zdôrazniť aj to, že samotný termín „etika starostlivosti“ sa v týchto diskusiách neraz vyskupuje s neustáleným či nejednotným významom, najmä čo sa týka toho, do akej miery možno v jej prípade hovoriť o etickej (t. j. per definitionem normatívnej) teórii alebo ide skôr o teóriu, vychádzajúcu z empirického skúmania morálneho usudzovania. Zorientovať sa v spleti názorov a prístupov, ktoré udávajú tón v súčasných diskusiách, nie je vôbec jednoduché, možno preto oceniť habilitantkino úsilie o uchopenie a výklad tých názorových prúdov, ku ktorým sa aj sama pridáva, ktoré sa javia v súčasnosti ako najperspektívnejšie a prekračujú hranice čisto *etickej* teórie a domýšľajú teóriu starostlivosti do rovín politickej teórie. Práve v tejto rovine vynikne podľa môjho názoru aktuálnosť témy dizertačnej práce.

Práca pozostáva – okrem úvodu a záveru – zo štyroch pomerne rozsiahlych kapitol, ktoré sú ďalej členené na podkapitoly, niektoré aj do druhého rádu, v ktorých habilitantka postupne prechádza od vysvetlenie historického a teoretického kontextu vzniku etiky starostlivosti cez výklad jej základných princípov a teoretického a pojmového jadra k problematike prepojenia morálnych a politických dimenzií teórie starostlivosti až k otázkam možností využitia tejto koncepcie v spoločenskej praxi, najmä vo sfére vzdelávania. Štruktúra práce sa celkovo javí ako dobre premyslená, adekvátne zvolenej postupnosti výkladu a rozboru jednotlivých

problémov, na ktoré autorka sústreďuje svoju pozornosť. Za diskutabilné považujem jedine začlenenie podčastí 2.2.1 „Etika starostlivosti ako východisko pre etiku zodpovednosti“ a 2.2.3 „Etika starostlivosti ako etika dôvery“ do podkapitoly 2.2 „Epistemológia etiky starostlivosti“ a to vzhľadom na to, že uvedené dve podčasti 2.2.1 a 2.2.2 obsahovo nie celkom korešpondujú s epistemologickými otázkami, presnejšie, autorkin výklad pretraktovaných otázok (vzťah medzi ES a „etikou zodpovednosti“, problém dôvery) postráda podľa môjho názoru epistemologickú dimenziu.

Obsah a zvolené metódy: Cieľ svojej habilitačnej autorka formuluje skromne, ako príspevok „k zníženiu deficitu nášho poznania týkajúceho sa etiky starostlivosti ako svojbytnej morálnej teórie, ktorá poskytuje plnohodnotnú morálnu a politickú teóriu starostlivosti...“ (s. 11) Preto si vytyčuje zámer prezentovať etiku starostlivosti „v jej historickom, sociokultúrnom a politickom kontexte, ako svojbytnej morálnej teórie s jasnými teoreticko-filozofickými východiskami a princípmi, zároveň však v diverzite jej prístupov a s dynamikou ukazujúcou jej inšpiratívny potenciál pre aplikáciu v rôznych oblastiach filozofického skúmania, ale aj za jeho hranicami na pôde iných humanitných, spoločenskovedných, ako aj prírodovedných disciplín“ (tamže). Samozrejme, možno súhlasiť s tým, že etika starostlivosti nepatrí v našom odbornom prostredí k najviac reflektovaným a diskutovaným koncepciám, a preto takýto zámer treba len privítať. Na druhej strane ale nesúhlasím celkom s autorkiným hodnotením situácie v oblasti poznania ES na Slovensku, veď sama uvádza výpočet viac než 10 prác, vrátane vlastnej monografie, ktoré túto koncepciu približujú slovenskej čitateľke a čitateľovi, resp. aplikujú jej východiská princípy na rozvíjanie niektorých filozofických tém. V súlade s hlavným cieľom HP autorka v prvej kapitole predstavuje práce, ktoré prispeli k formovaniu ES, osobitne práce S. Ruddick, C. Gilligan a N. Noddings, teda autoriek, ktoré možno považovať za priekopníčky tohto typu etického uvažovania. Sleduje tak historický kontext aj genézu ideí, ktoré tvoria jadro ES, pričom reflektuje aj viaceré diskusie, ktoré sa okolo postupne ES rozvinuli, najmä kontroverzie ohľadom otázky, či je možné považovať ES za reflexiu akejsi „ženskej morálky“, alebo ju treba chápať a rozvíjať ako normatívnu etickú teóriu. Zdá sa, že autorka prijíma ten druhý prístup, aj keď niektoré jej formulácie svedčia o istom váhavom postoji: „Pod pojmom etika starostlivosti (*Ethics of Care, Care ethics*) možno rozumieť jednak špecifickú morálnu teóriu a súčasne prístup k morálnym otázkam a problémom. Tento pojem odkazuje teda jednak na **teoretický analytický nástroj** (súbor nástrojov), ako aj na

špecifickú morálku v zmysle morálnej praxe.“(zdôraznené M. Sz.) V druhej kapitole autorka pristupuje k podrobnejšiemu rozboru základných črt ES, jej konceptuálneho aparátu a problémov, ktoré stavia do centra pozornosti, ako je problém vzťahu starostlivosti a zodpovednosti, relacionistický pojem osoby a autonómie, vzťah starostlivosti a spravodlivosti a iné. Autorka otvára v tejto časti množstvo otázok a pracuje s množstvom etických pojmov (autonómia, zodpovednosť, spravodlivosť), reflektujúc teoretické diskusie, ktoré sa rozvinuli okolo týchto otázok za ostatné dekády, oboznamuje čitateľa s názormi rôznych autorov a autoriek, pričom ale akoby zanikal jej vlastný hlas, málo je čitateľný jej názor či stanovisko. Ďalšia kapitola je venovaná koncepcii Joan Tronto, ktorá rozvíja ES z perspektívy politickej filozofie a na podklade chápania starostlivosti ako politickej, sociálnej a morálnej praxe. Autorka postupuje pritom takpovediac chronologicky, v podkapitolách 3.1. 3.2, 3.3 a 3.4 sa opiera o skoršiu prácu Tronto *Moral Boundaries*, kým v podkapitolách 3.5, 3.6, 3.7 a 3.8 prezentuje názory tejto autorky sformulované v jej novšej práci *Caring Democracy*. Z textu je zrejmé, že habilitantka sympatizuje s názormi J. Tronto, napriek tomu čitateľovi a čitateľke môže chýbať jej vlastný, argumentatívny hlas. V poslednej, štvrtej kapitole sa habilitantka zamýšľa nad aplikačnými možnosťami, ako ES ponúka, v oblasti sociálneho výskumu, konkrétne v oblasti výskumu vzdelávacej politiky a praxe. Autorka vo svojej práci používa štandardné metódy filozofického výskumu, ako je pojmová analýza, metóda rekonceptualizácie pojmov a významová analýza.

Výsledky a prínos HP: Za hlavný prínos habilitačnej práce považujem preukázanie inšpiratívnosti a prínosnosti ES nielen v oblasti etiky, ale najmä v oblasti sociálnej a politickej filozofie, ako aj jej potenciálu pri posudzovaní verejných politík. Habilitantke sa podarilo preukázať, že ES, obzvlášť v podobe rozpracovanej J. Tronto, môže prinášať dôležité výsledky nielen v teoretickej rovine, ale aj v rovine spoločenskej praxe (napr. pri nastavovaní vzdelávacej politiky, politík sociálnej či zdravotnej starostlivosti) a v smerovaní k „starostlivejšej spoločnosti“. Za prínosné možno považovať aj samotné predstavenie ES ako svojbytnnej teórie morálky, ako aj sociálnej a politickej praxe v jej komplexnosti a dynamickosti.

Pripomienky k textu:

1. Čo sa týka formálnej stránky textu, možno konštatovať, že hoci je práca celkovo napísaná kultivovaným jazykom, niektoré formálne nedostatky občas kazia dobrý dojem z čítania, ako napr. nedokončená veta na s.51, nejednotné uvádzanie ženských priezvisk (niekedy bez prechýľovania, inokedy s prechýľovaním), duplicitne uvádzané vety či celé pasáže (napr. na s. 66 a 67, alebo na s. 64 a 98).
2. Isté výhrady možno formulovať aj voči spôsobu, akým autorka pracuje so zdrojmi - často totiž nerozlišuje medzi citátom a parafrázou, aj doslovne prebratý text uvádza bez úvodzoviek, v zátvorke uvádza zdroj bez udania čísla citovanej strany (napr. na s. 24, 28, 39, 52, 55), alebo v texte uvádza odkaz na zdroj, ktorý nie je uvedený v zozname literatúry (napr. Foucault 1986 na s. 49, odkazy na Gilligan, 1979; 1980; 1982; 1987 na s. 42, odkaz na Gilligan 1982/2003 na s. 40, odkaz na Black 1983 na s. 44), či pri definícii, ktorá vyzerá ako citát, uvádza dva zdroje (na s. 64). Takýto, podľa môjho názoru nie celkom korektný spôsob práce s literatúrou môže viesť aj k nesprávnej interpretácii prezentovaných názorov. Napr. na s. 62 autorka uvádza: „Niektoré predstaviteľky etiky starostlivosti odmietajú zovšeobecňovanie tohto prístupu do podoby morálnej teórie a snažia sa zachovať ju skôr ako mozaiku intuícii (Held 2015, 22).“, odkaz na Held 2015 vzbudzuje dojem, že táto autorka patrí medzi tie, ktoré sa snažia zachovať ES ako mozaiku intuícii, pričom ale tomu tak nie je, V. Held argumentuje práve v prospech chápania ES ako teórie morálky. Bolo by žiadúce, aby habilitantka v rámci obhajoby zdôvodnila svoj postup pri uvádzaní bibliografických odkazov.
3. Čo sa týka obsahovej stránky, predovšetkým chcem poznamenať, že autorkin výklad jednotlivých pretraktovaných problémov nie je lineárny, nie je preto občas jednoduché usledovať „logiku“ výkladu. V niektorých častiach práce autorka prechádza od jednej témy k druhej takpovediac kľukato, cez viaceré odbočky sa vracia k načrtnutej téme či úvahe, výklad nejakej koncepcie popretkáva jej kritikou. Napr. v časti 2.2.1 píše o probléme zodpovednosti, potom prechádza k otázke štrukturálneho násillia a späť k zodpovednosti, výklad je popretkávaný viac či menej voľnými asociáciami, pričom nájdeme aj deklaratórne formulácie ako „Zodpovednosť vyplýva jednoducho s nášho esenciálneho spojenia so zvyškom nášho prostredia (sociálneho, kultúrneho, prírodného). Zodpovednosť tu je prítomná, či si ju uvedomujeme alebo nie. Je teda širším pojmom než tradičná morálna kategória, ktorou je pojem povinnosti. Zodpovednosť totiž nie je naplnená jednoduchým splnením povinnosti (právnej, sociálnej). Zodpovednosť je trvalá situácia človeka, ľudských bytostí ako

súčasti siete vzťahov tvoriacej náš svet.“ (s.74) bez zdôvodnenia či argumentácie.

Čitateľsky by bolo akiste ústretovejšie, keby na začiatku kapitol či podkapitol opísala, akým témam sa v danej časti bude venovať a ako bude postupovať

4. V práci je viacero obsahových nezrovnalostí: kritika až odmietanie „univerzalizmu“ tradičných etických koncepcií, na jednej, a prijatie istých hodnôt (dôstojnosti, rovnosti) ako univerzálnych v rámci etiky starostlivosti J. Tronto ako univerzálnych (s. 108, poznámka pod čiarou pojem univerzálnosti len znejasňuje) na strane druhej - natíska sa otázka: nejde tu o nahradenie jedného univerzalizmu druhým? Alebo prečo je ten druhý univerzalizmus lepší ako prvý?
5. Na s. 68 autorka otvára problém autonómie, poukazuje na potrebu redefinície konceptu z pohľadu relacionistickej ontológie, otázku ale necháva otvorenú, o niekoľko strán ďalej, na s. 72 sa k téme vracia, pričom uvádza charakteristiku, ktorá je podľa môjho názoru plne v súlade s klasickým chápaním autonómie („Autonómia podľa etiky starostlivosti spočíva v našej schopnosť rozhodovať o sebe, určovať seba, a tak zásadným spôsobom podmieňovať svoju sebarealizáciu.“). Zaujímalo by ma názor habilitantky, či koncepcia dynamickej autonómie, ako ju rozvinula E. Fox-Keller, mohla byť využiteľná v ES.
6. Autorka explicitne pripisuje ET normatívny charakter („Etika starostlivosti teda predstavuje normatívny koncept dobrého života nielen jednotlivca, ale predstavu dobrého života ľudí v dobrej (dobře usporiadanej) spoločnosti“, s. 62), alebo „Etika starostlivosti ako morálna teória má vždy explicitne normatívny charakter“, s. 120), zároveň ale na viacerých miestach zdôrazňuje význam opisov morálneho konania a usudzovania pre etiku starostlivosti – preto vyvstáva problém prepojenia deskriptívneho a/verzus normatívneho charakteru ES. Autorka je si toho problému dobre vedomá a snaží sa ho riešiť tým, že ES pripisuje „slabú normativitu“ (s. 121), pričom túto slabú normativitu spája s tým, že „má empirické korene“ (s. 121). Tiež tvrdí, že ES „sa pohybuje dynamicky medzi empirickou a normatívnou rovinou“ (s. 120). Oceňujem, že autorka tomuto spleťitému problému venuje samostatnú podkapitolu (4.1), nazdávam sa ale, že pomerne vágne formulácie typu „Normativita etiky starostlivosti sa neformuje jednoduchým kopírovaním akejkoľvek skúsenosti s akoukoľvek starostlivosťou“ nie sú veľmi nápomocné pre vyjasnenie si otázky vzťahu medzi deskriptívnym/empirickým a preskriptívnym/normatívnym komponentom v ES. Nenamietam, že ES má či môže mať tak normatívnu ako aj deskriptívnu dimenziu, myslím si však, že takéto tvrdenie by bolo vhodné lepšie vyargumentovať. Privítala

by som, keby habilitantka v rámci rozpravy zaujala k tejto otázke jasnejšie a jednoznačnejšie stanovisko a tiež by ma zaujímalo, či podľa jej názoru ES falzifikuje tzv. Humov zákon, t. j. pravidlo, ktoré je dodnes populárne v morálnej filozofii, a podľa ktorej z dekriptívnych tvrdení nemožno odvodiť tvrdenia preskriptívne, normatívne.

7. Vzhľadom na názov habilitačnej práce (ES v kontexte súčasnej morálnej filozofie) som očakávala, že autorka bude venovať väčší priestor komparatívnej analýze ES a iných prúdov v súčasnej etike (etiky cnosti, emotivistickej etiky) resp. tomu, ako ES vstupuje do diskusií s týmito prúdmi etického uvažovania, či a ako je pre ne inšpirujúca. Privítala by som, keby sa habilitantka mohla k tejto otázke vyjadriť v rámci rozpravy.

Záver: Napriek vyššie uvedeným pripomienkam hodnotím habilitačnú prácu Mgr. Adriany Jesenkovej, PhD. celkovo pozitívne. Podľa môjho názoru spĺňa kritériá, kladené na takýto typ prác a predpokladám, že môže byť prínosom nielen pre ďalší rozvoj teórie, ale aj v praktickej rovine, pre oblasť verejných politík. Prácu odporúčam prijať k obhajobe a po jej úspešnej realizácii udeliť habilitantke vedecko-pedagogickú hodnosť *docentka* pre odbor *dejiny filozofie*.

V Bratislave, 17. 19. 2021

Doc. PhDr. Mariana Szapuová, PhD.